

Àgbéyèwò Àwọn Ọ̀nà tí Yorùbá n gbà Yanjú Aáwò ní Àwùjọ

Lawal, Qudus Olúwatóbílọ́ba

Asamo

Aáwò kì í ẹ̀ ẹ̀ ǹnkan tí a kò gbòdò rí ní àwùjọ ọ̀mọ̀nìyàn, dandan ni kí ó wáyé nítorí òun ní o máa fidi wí pé àwọn ènìyàn ni àjòsèpò múlẹ̀. A gbòdò máa gbiyànjú láti parí aáwò nígbà tí ó bá ti wáyé ní àwùjọ wa láti rí wí pé àjòsèpò tó wà láàrin wà tẹ̀sìwájú kí ifẹ̀ sí máa gbòdò ní àárín àwọn ènìyàn. Iṣẹ̀ iwádíí yíi yóo tàn imọ̀lẹ̀ sí àwọn ọ̀nà tí a máa n gbà yanjú aáwò ní àwùjọ Yorùbá. Àwọn ọ̀nà tí Yorùbá n gbà yanjú aáwò ní àwùjọ tí a ó ẹ̀ ẹ̀ àrogùn lé nínú isé yíi ni; ọ̀we gégé bí ọ̀nà yíyanjú aáwò, àlọ́ gégé bí ọ̀nà yíyanjú aáwò àti àwọn ènìyàn ibílẹ̀ pàtàkì bí ọ̀ba, báálẹ̀, báálẹ̀ ilé tí wọn máa yanjú aáwò ní àwùjọ wọn. Iṣẹ̀ yíi fẹ̀nukò wí pé aáwò jẹ̀ kòsèémáárí ní àwùjọ. Nítorí náà, imọ̀ nípa bí a ẹ̀ ẹ̀ ní yanjú aáwò ní àwùjọ ẹ̀ ẹ̀ pàtàkì fún ilọ̀sìwájú àwọn ènìyàn àti àwùjọ fún alárá rẹ̀.

Keywords: aáwò, àwùjọ, yorùbá, ipètùsááwò, ọ̀we àti àlọ́

Ìfáàrà

Àwọn Yorùbá jẹ́ iran tí wọn fẹ́ran ara wọn, mọ̀lẹ̀bí àti àwọn aláábágbé tí wọn jọ wà ní iletò kan náà. Wọn máa n fi àyè sílẹ̀ fún àjòsèpò láàrin àwọn ènìyàn tí wọn jọ n gbé yíi. Gégé bí ẹ̀lẹ́ran ara tí àwọn ènìyàn jẹ́ àti wí pé ènìyàn kò dọ́gbà, ǹnkan tí o hàn de sí ènìyàn kan le jẹ́ okùnkùn fún ènìyàn miíràn. Èyí máa n mú kí èdè-àiyèdè wà láàrin wọn. Àjòsèpò yíi ló máa n mú kí aáwò wà ní àárín àwọn ènìyàn nítorí látara àjòsèpò àti ibágbépò yíi ni ihuwasi àti ise olukulukú yóò ti hàn tí ó sì le mú ijà wáyé láàrin wọn.

Ahọ̀n àti ẹ̀nu n jà, ẹ̀gbọ̀n àti àbùrò tí wọn jẹ́ ọ̀mọ̀ iyá àwọn pàápàá n jà bí wọn ẹ̀ ẹ̀ jẹ́ ọ̀mọ̀ iyá kan náà nítorí náà kò sí bí àwọn ènìyàn ẹ̀ ẹ̀ máa wà papọ́ tí nígbà kan tàbí òmiràn a kò ní rí aáwò ní àárín wọn sùgbọ̀n tí aáwò yíi ba ti wa wáyé, a gbòdò fi ọ̀mọ̀lúàbí sí láti rí wí pé a yanjú aáwò yíi nítorí ọ̀we Yorùbá tó sọ pé arẹ̀májà kan kò sí, ajà máa parí rẹ̀ ni kò dára.

Láti ibèrèpèpè nígbà tí a bá ti rí aáwò yíi ní àwùjọ Yorùbá àwọn àgbà ní a máa n kẹ́jọ́ lọ́ bá láti yanjú aáwò yíi fún àwọn tí aáwò yíi bá wà láàrin wọn. Àwọn àgbàlagbà tí wọn máa n parí aáwò yíi máa n dá orísírísí ọ̀gbọ̀n láti pètùsááwò tí ó wà níwájú wọn, orísírísí ọ̀gbọ̀n yíi ni a mọ̀ gégé bí àwọn ọ̀nà tí a n gbà yanjú aáwò. Àwọn ọ̀gbọ̀n ipètùsááwò yíi máa n jónà tí ijà máa fi parí pèlú inú dídùn ní túbínùbí kí àjòsèpò tí ó wà ní àárín àwọn ènìyàn tí ó fa aáwò kí àjòsèpò náà yóò tẹ̀sìwájú.

Ò PÁÑBÀTA

Kí Ni Aáwò

Aáwò ni àrìyànjiyàn tí ó wáyé ní àárín èniyàn méjì tí o sókúnfà kí ifẹ́ tí ó wà láàrin àwọn èniyàn méjéjé yí sọ̀nù kí ìkùnsínú àti ijà sí bẹ́ sílẹ̀ láàrin wọn. Aáwò kì í n ẹ̀ se nńkan gididi tí ó gbọ̀dọ̀ máa selẹ̀ ní àwùjọ̀ àwa Yorubá gégé bí ọ̀mọ̀lúàbí tí a jẹ̀ sùgbọ̀n kòşeémáníí ni o ma máa wà ní àwùjọ̀ wa sùgbọ̀n a gbọ̀dọ̀ máa dẹ̀kun rẹ̀ nítorí àlẹ́bù rẹ̀.

Aáwò kú jẹ́ kí nńkan tí ó dára wà ní àwùjọ̀ èniyàn, O máa n pa ifẹ́ àti isòkàn àárín àwọn èniyàn ré, ó sì máa n jẹ́ kí àwọn èniyàn rokàn aburú síra wọn. Láì sí aáwò ní àárín àwọn èniyàn méjì, wọn kò le máa kórirá tàbí ronú àidára sí ara wọn sùgbọ̀n tí aáwò bá tí wáyé àwọn èniyàn méjì tí wọn ti jọ̀ n wà ni irẹ̀pọ̀ a máa di èniyàn tí o móju sí ara wọn ti wọn si ronú aburú àti àidá ra sí ara wọn. Ifẹ́ tí o máa n sọ̀nù nípasẹ̀ aáwò le mú kí èniyàn sekú pa èniyàn, èniyàn le dìtẹ̀ èniyàn kí èniyàn paró olẹ̀ tàbí àida mó èniyàn. Gbogbo nńkan yí ni aáwò máa n mú wá sí àwùjọ̀ èniyàn.

Adesuyan (2010:55) şàlàyé pé aáwò lè wáyé láàrin bàbá àti iyá, ọ̀mọ̀ àti ọ̀bí, ẹ̀gbọ̀n àti àbúrò, iyàwó àti ọ̀kọ̀, ọ̀gá àti ọ̀mọ̀şé. Ó tún lè wáyé láàrin ẹ̀bí, àdúgbò, ilú, ipínlẹ̀, orílẹ̀ èdè àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ̀. Àlàyé Adesuyan sáfihàn wí pé àwọn èniyàn méjì ni aáwò máa n saba wáyé ní àárín wọn, tí aáwò bá wáyé ní àdúgbò, ilú, ipínlẹ̀ àti orílẹ̀ èdè, dájúdájú àárín àwọn èniyàn tí ó wà ni ibẹ̀ ní ìkùnsínú náà ti bẹ̀rẹ̀ kí aáwò náà tó di ilú sí ilú. Àlàyé náà fidí rẹ̀ múlẹ̀ wí pé gbogbo ibi tí àwọn èniyàn bá wà ni èdè àiyedè tàbí ìkùnsínú ti lè jẹ́ yọ̀.

Webster (2004:235) sàlàyé pé aáwò ni ìtakora méjì tó lè bi ìkùnsínú tàbí aşọ̀. Nńkan tí a rí nínú ọ̀rọ̀ yí ní wí pé nígbà ti èro wa ba wàpọ̀ ní isòkan, kò ní sí àrìyànjiyàn bí o ti wù kó mọ̀ sùgbọ̀n aáwò tàbí aşọ̀ máa n wáyé ní kété ti ìmọ̀ àti èrò kò bá sòkan mo èyí fihàn pé ìtakora nínú nńkan tí àwọn èniyàn méjì ọ̀tọ̀tọ̀ rò tàbí fẹ́ ní o máa n bi aáwò jáde ní àwùjọ̀ àwọn èniyàn.

Barash àti Webel (2002:17) sọ̀ wí pé aáwò tùmọ̀ sí èrò ti ó tako ara wọn. Nńkan tí àlàyé wón n sọ̀ ni wí pé aáwò kò tùmọ̀ sí ijà tàbí pé ó pọ̀n dandan kí a rí ijà tàbí igbóguntì. Nńkan ti o ẹ̀ pàtàkì tàbí jẹ́ dandan nínú aáwò ni ìtakora èrò tàbí ìmọ̀ ni orí ọ̀rọ̀ to ẹ̀ pàtàkì ní àwùjọ̀ tí àwọn èniyàn àwùjọ̀ n satótónu lé lórí. Conflict is an existing state of disagreement between two or more people (Nicholson, 1992:91). [Şáfihàn pé aáwò ni ìkẹ̀yìnsíra tí ó wà láàrin èniyàn méjì.]

In politics, conflict is said to exist when two or more groups engage in a struggle over values and claims to status, power and resources in which the aims of the opponents are to neutralize, injure or eliminate the rivals (Jeong, 2000:356)

[Şàlàyé nńkan tí aáwò jẹ́ nínú ètò ọ̀şèlú, ó sàlàyé pé a lè gbà pé àwọn èniyàn méjì tàbí ẹ̀gbé méjì ní èdè àiyedè nígbà tí wọn jọ̀ kojú sí ara wọn, tí wọn jọ̀ figagbága tàbí ja ijàkadì lórí ipò, agbára àti ohun àlùmọ̀nì tí o jẹ́ pé èròngbà onikaluku ni láti bori tàbí pa ẹnikejì tí wọn jọ̀ jẹ́ orogún.]

Àgbéyèwò Àwọn Ọ̀nà tí Yorùbá nì gbà Yanjú Aáwò ní Àwùjọ—Qudus O. Lawal

Àkíyèsí wa lórí ǹnkan tí Jeong nì sọ ni wí pé, ní agbo ọ̀ṣẹ̀lú aáwò jẹ̀ èdè àiyedè tí ó máa nì wáyé láàrin egbé méjì nítorí agbára àti ipò látara wí pé egbé kan fẹ̀ jẹ̀ olùborí lórí egbé kejì. Nínú aáwò yìí, àwọn egbé méjéjẹ̀jì tí wọn jọ̀ jẹ̀ orogún kò bikità ǹnkan tí yóò ṣẹ̀lẹ̀ sí orogún wọn yálà wí pé wọn farapa ni tàbí wọn kú. Ǹnkan tí o ẹ̀ pàtàkì jùlọ̀ ni kí àwọn ti borí orogún wọn kí ó sì jẹ̀ wí pé ọ̀wọ̀ àwọn ní agbára àti ipò ilú wà ní ọ̀wọ̀ rẹ̀.

Diez àti àwọn yóókù (2006:565)...

Conflict is a struggle or contest between people with opposing needs, ideas, beliefs, values or goal. Defined in broadcast terms, conflict denotes the incompatibility of subject positions.

[Sọ pé aáwò jẹ̀ idíje láàrin àwọn èniyàn tí igbàgbọ̀, àfojúṣùn, èrò àti àíní wọn tako ara wọn. Àlàyé èyí ni wí pé aáwò ni ìjàkadì tí ó wáyé nípa ìtakora tàbí ànifenukò lórí èrò àti igbàgbọ̀ àwọn èniyàn méjì.]

Lakóótán, aáwò jẹ̀ ǹnkan tí o máa nì wáyé ní ààrin èniyàn tàbí egbé méjì tí èròngbà àti ìmọ̀ wọn tako ara wọn, tí wọn kò si lè fenukò lórí èrò tàbí ìmọ̀ kan tí àwọn méjéjẹ̀jì jìjọ̀ ní òye ọ̀tọ̀tọ̀ lẹ̀ lórí ní ìbèrẹ̀ pèpè. Aáwò lè wáyé ni orísírísí ọ̀nà, ó lè jẹ̀ ìtakora tí a máa rí, ìjà tàbí ipàlára tàbí ìbínú nínú rẹ̀. Òmíràn lè wà tó jẹ̀ wí pé a kí í rí ìjà nínú rẹ̀, iyapa èrò tàbí ìmọ̀ lásán ni yóò jẹ̀. Ǹnkan tó jẹ̀ àwòmọ̀ fún aáwò ni wí pé a máa nì rí iyapa àti ìtakora èrò, ìmọ̀ àti òye ní ààrin èniyàn tàbí egbé méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ̀.

Orísí Aáwò

Ó ẹ̀ pàtàkì fún wa lábé ìsọ̀rì yìí láti ṣàlàyé orísírísí ọ̀nà tí aáwò nì gbà jẹyọ̀ tàbí kí a sọ pé a sàlàyé irúfẹ̀ aáwò tí ó wà. Àwọn onímọ̀ kan lódi sí irúfẹ̀ ipínsísọ̀rì tí a fẹ̀ pín aáwò sí yìí tí wọn kò gbà wólé. Bí àpẹ̀rẹ̀, Pettman (1975:182) sọ wí pé:

To talk of conflict intra-personal, inter-personal, familial, group class, ethnic and religious is to assume perhaps erroneously, that each kind of social unit, having its own range of size, structure and institution will also have its own modes of interaction and thus its own patters of conflicts with other social units

[Sàlàyé pé tí a bá ni kí a máa pín aáwò sí ìsọ̀rì gégé bí ó n se nì wáyé láàrin èniyàn méjì, nínú ẹ̀bí àti àwùjọ̀ pé àṣìse ni.]

Àwọn onímọ̀ m̀íràn bí Fọ̀lárìn (2013) gbà wí pé a lè pín aáwò sí ọ̀nà tí àwọn èniyàn bí Pettman lòdi sí. Gégé bí iṣẹ̀ tí Fọ̀lárìn ẹ̀ pèlú ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ iwádìí lórí ìtakùn àgbáyé, a lè pín aáwò sí orísí ọ̀nà wònyí; Aáwò nínú ẹ̀ni tàbí pèlú ara-ẹ̀ni, Aáwò láàrin èniyàn méjì, Aáwò nínú ẹ̀bí, Aáwò láàrin egbé, Aáwò ilú sí ilú.

Ò PÁÑBÀTA

Aáwò nínú ẹni/ aáwò pẹlú ara-ẹni

Aáwò nínú ẹni tàbí pẹlú ara-ẹni jẹmọ aáwò tí ẹniyàn ní pẹlú ara rẹ. Aáwò yíi máa n ló tàbí wáyé nínú ẹni, ó sí máa n mú ọkàn ẹni pòruru. Aáwò yíi máa n wáyé nígbà tí ẹniyàn bá ẹ se nńkan tí ẹniyàn lòdì sí tàbí tí ẹniyàn máa n sọrọ le lóri pe àìda ni. O máa n jẹ kí ọkàn ẹniyàn dààmú lóri àìda náà. Bí àpẹrẹ tí ẹniyàn bá n gba àwọn ẹniyàn níyànjú wí pé kí wọn máa ẹ irànlọwọ fún àwọn aláíní sùgbón nígbà tí ẹniyàn alára ba rí ẹniyàn to nílò àánú tí ẹniyàn wá kọ láti ẹ irànlọwọ fún irú ẹni bẹẹ. Tí ẹniyàn bá hùwà bàyi tán ẹniyàn a máa rí wí pé ọkàn rẹ n pòruru tí èémí rẹ sí n jàniyàn lóri ihùwasì rẹ, gbogbo nńkan tí o n lọ lọkan ẹniyàn yíi máa n jẹ kí ẹniyàn wà ní aáwò pẹlú ara rẹ. Aáwò nínú ẹniyàn máa n wáyé nípasẹ nńkan tí ó n selẹ ní sàkání ẹniyàn.

Lamb (2008:97)...

This is a kind of conflict that has been described as “man against self” which man continues to contend or battle with his mend and habits. Smoking, drug use, alcoholism as well as lying are some addictive habits that man may contend with; even when he desires to stop, he may find himself continuing it.

[Sàlàyé aáwò nínú ara ẹni gégé bí aáwò tí ẹniyàn ní pẹlú ara rẹ tó jẹ wí pé ẹniyàn a máa ba'ara rẹ jà láti èrò tàbí ihùwasì rẹ. Àpẹrẹ iwà bí ọtí mimú, ògùn olóró lílo, irọ pípa tí ẹniyàn kò fe ẹ se mo sùgbón tí ẹniyàn n ẹ se ní ojoojúmọ tí o lódi sí ifẹ inu ẹniyàn máa n jẹ kí ẹniyàn máa ní èdè àiyedè pẹlú ara rẹ.]

Aáwò láàrin ẹniyàn méjì

Aáwò yíi máa n wáyé ní àárín ẹniyàn méjì, gégé bí ó ti hàn nínú orúkọ rẹ. Aáwò yíi máa n jẹmọ kí ẹniyàn méjì ní iyapa èrò tàbí tí wọn bá takora lóri ọrọ kan sošo. Bí àpẹrẹ tí àwọn ọmọdé méjì bá n jiyàn lóri ohun iseré, nńkan tí ó n selẹ láàrin wọn ní a mó gégé bí aáwò ní àárín ẹniyàn méjì. Aáwò ní àárín ẹniyàn méjì máa n wáyé ní òrèkòòrè nítorí ibásẹpọ tí ó máa n wà ní àárín àwọn ẹniyàn ní gbogbo igbà. Ídí pàtàkì tí aáwò ẹ máa n wáyé ní àárín ẹniyàn méjì nì wí pé ẹniyàn méjì kò dọgba, nńkan tí ẹniyàn kan fẹran, ẹniyàn m̀íràn lòdì sí.

Nikolajwera (2005:16)...

This type of conflict may be direct opposition, as in exchange of blows, a gun fight or a robbery or it may be a more subtle conflict between the desires of two or more persons.

[Sàlàyé wí pé aáwò ní àárín ẹniyàn méjì lè jẹ itakora ojúkojú bí kí ẹniyàn méjì bá ra wọn ja ijakadi, yinbon sí ara wọn tàbí ja ara wọn ní olè tàbí kí ó jẹ iyapa lásán nínú nńkan tí ẹniyàn méjì tàbí méta nífẹ sí.]

A rí wí pé nínú aáwò yíi gégé bí ọye Nikolajera, ó lè jẹ aáwò lásán tí kò mú ijà tàbí ibínú dání. B́akan náa a tún lè rí ijà burúkú àti ibínú nínú irúfẹ aáwò yíi.

Aáwò nínú ẹbí

Aáwò nínú ẹbí ní aáwò tí o máa nì selẹ ní àárín àwọn ẹbí tí wọn jọ tan móra tí wọn si jọ nì gbépọ. Gégé bí a tí mọ wí pé àjosépọ ní àárín èniyàn àti iyàtò nínú iwà èniyàn ni nì mú aáwò wá, aáwò máa nì wáyé ní àárín ẹbí nítorí àwọn ǹnkan méjéèjì yìi máa nì jẹyọ nínú ilẹ. Aáwò yìi lẹ jẹ ní àárín bàbá sí ọmọ, iyá àti bàbá, ọkọ àti iyàwó, ẹgbọn àti àbúró, iyá ọkọ àti iyàwó, iyàwó àti àbúró ọkọ àti bẹẹ bẹẹ lọ.

Ǹnkan tí ó máa nì sáàbà fa aáwò yìi máa nì jẹ ǹnkan pépèpè bí àìṣe ojúṣe ẹni, ọlẹ, àrífín, irọ pípá àti jíjà sí àgbà. Àìṣe ojúṣe ọkọ lórí iyàwó máa nì fa èdè àiyedè ní àárín ọkọ àti iyàwó nínú ẹbí. Àrífín láti ọwọ iyàwó sí iyá ọkọ tàbí láti ọwọ àbúró ọkọ sí iyàwó máa nì fa aáwò ní àárín wọn nínú ẹbí. B́akan náà, aáwò máa nì wáyé ní àárín ẹgbọn àti àbúró láti ara wí pé wọn jà sí èniyàn tó jẹ àgbà tí ẹnikan si jù ikejì lọ.

Àwọn ǹnkan iní bí ilẹ, ilẹ àti pàápàá jùlọ ogún àti pípín rẹ, máa nì fa aáwò nínú mọlẹbí.

Aáwò ní àárín ẹgbé

Aáwò ní àárín ẹgbé ní èdè àiyedè tí ó máa nì wáyé ní àárín ọwọ méjì tí wọn yàtò sí ara gédégédé tí ǹnkan tí àwọn méjéèjì si nífẹ́ sí tako ara wọn. Aáwò yìi lẹ jẹ mọ ẹ̀sìn ẹ̀yí ni tí àwọn ọmọ ẹ̀lẹ̀sìn méjì bá kojú jà sí ara wọn nítorí ẹ̀sìn bí àpẹ̀rẹ aáwò ní àárín àwọn ẹ̀lẹ̀sìn Mùsùlùmí àti Krìstíyànì tí o ti wa ní orílẹ̀-èdè Nàìjíríà fún ọ̀pọ̀ ọ̀dún sẹ́yìn bá yì. Aáwò yìi tún lẹ jẹ tí ẹ̀yà kan sí ọ̀míràn ẹ̀yí ni wí pé kí àwọn ẹ̀yà èniyàn kan kí èrò wọn tako ti ẹ̀yà míràn kí ó si fa èdè àiyedè ní àárín wọn bí àpẹ̀rẹ jà Haúsá àti Igbò tí ó wáyé nígbà tí àwọn ológun gba ijọba ni ọ̀dún 1966 tí ó fa ogun abẹ̀lẹ́ tí o wáyé ní ọ̀dún 1967.

Aáwò yìi tún lẹ jẹmọ iletò kan sí ọ̀míràn, iyẹn wí pé kí ilú méjì máa ba ara wọn ja nítorí èdè àiyedè ní àárín wọn. Àpẹ̀rẹ ẹ̀yí ni aáwò Ifẹ̀ àti Módákéké ọjọun, aáwò láàrin àwọn Ẹ̀gbá àti àwọn Àwòrì ọ̀tá, àwọn umuleri àti agunleri àti bẹẹ bẹẹ lọ (Folárin, 2013)

Aáwò ilú sí ilú

Aáwò ilú sí ilú ni èdè àiyedè tí o máa nì wáyé ní àárín ilú olóminira méjì ní àgbáyé. Aáwò yìi nígbà míràn máa nì di ogun ní àárín ilú méjéèjì nígbà tí wọn kò bá tètè yanjú rẹ tàbí tí ó bá mú jà àti ibínú burúkú dání.

Aáwò yìi le wáyé látara wí pé kí ilú olóminira kan tejú òfin ilẹ olóminiran míràn mọlẹ, ó lẹ wáyé látara àrìyànjiyàn lórí ètò ọ̀rọ̀ ajé tàbí òkòwò tí ó wà ni àárín àwọn méjéèjì. Ó tún lẹ jẹ látara ààlà agbègbè tàbí ilẹ ní o máa bí aáwò yìi láàrin ilú méjéèjì tàbí kí ilú kan máa fi ǹnkan tí ó lẹ pa àwọn èniyàn lára ránṣẹ́ sí ilú míràn.

Àpẹ̀rẹ irúfẹ́ aáwò yìi ni aáwò láàrin ilẹ̀ Nàìjíríà àti Cameroon lórí ilẹ̀ Bakasí

Ò PÁÑBÀTA

tí ó wà ní agbègbè àwọn méjéèjì tí àwọn ilú méjéèjì n jà sí ènìyàn tí o ní ilẹ nàà. Nàìjíríà àti ítílí ní ọdún 1980 lórí àwọn ohun olùdótí onímájèlè tí wọn kó wọ kọkọ abúlé kan ní ìpínlẹ̀ Delta tí ó jẹ̀ Bendel nígbà nàà (Folárin 2013).

Áayan Yíyanjú Aáwọ̀

Áayan yíyanjú aáwọ̀ tùmọ̀ sí àwọn ìgbésẹ̀ tàbí orísírísí ọ̀nà tí a máa n ló láti pètùsááwọ̀ ní àwùjọ̀ láti rí wí pé aáwọ̀ nàà kò di nńkan tí ó máa fá ìjà tàbí rògbòdìyàn sí àwùjọ̀. Áayan yíi ní èdá ọ̀nà tí a máa n ló láti yanjú èdè àìyèdè yátò sí kí ènìyàn lọ sí ilẹ̀-ẹjọ̀ ló rojọ̀ láti parí aáwọ̀ nàà.

Áayan yíyanjú aáwọ̀ tùmọ̀ sí àwọn ọ̀nà tí á n gbà parí ìjà láàárín ènìyàn méjì ní kíákíá, ní ọ̀nà tí kò ní mú ìjyà dání tí kò sí se àkóbá fún àjòsẹ̀pọ̀ tí ó wà ní àárín ènìyàn méjì nàà. Èyí ní wí pé ọ̀nà ìpètùsááwọ̀ tí ó máa yanjú aáwọ̀ láti jẹ kí àjòsẹ̀pọ̀ máa bàjẹ̀ kí àwọn ènìyàn méjì nàà lè máa bá eré ànìyàn wọn lọ.

A tún lè tùmọ̀ áayan yíyanjú aáwọ̀ gégé bí ìgbìyànjú tí a şe láàárín ènìyàn méjì tí aáwọ̀ wà ní àárín wọn láti rí wí pé àwọn méjéèjì parí ọ̀rọ̀ àárín wọn tí wọn sì fi ẹnu ko lórí nńkan pátò láti dẹkun ìjà àárín wọn. A máa n rí wí pé àwọn méjéèjì máa n gbà nńkan tí wọn bá fẹ̀nukò lé lórí pẹ̀lú ìdunúú tí wọn kò níşe nńkan tí yóò takò ara wọn.

Ní àwùjọ̀ Yorùbá, áayan yíyanjú aáwọ̀ wọ̀pọ̀ gan-an nítorí ohun ní ọ̀nà tí àwọn ìran Yorùbá máa n ló láti yanjú èdè àìyèdè ní àárín wọn. Nígbà tí aáwọ̀ bá wáyé ní àárín ènìyàn méjì, wọn yóò kẹ́jọ̀ lọ bá báálẹ̀ láti bá wọn yanjú rẹ̀. Báálẹ̀ yóò pé àwọn ènìyàn méjéèjì yí papọ̀ ní ọjọ̀ àti àsìkò tí wọn bá jọ fẹ̀nukò sí báálẹ̀ yóò sì gbọ̀rọ̀ lẹnu àwọn ènìyàn méjéèjì tí wọn yóò sí parí rẹ̀ fún wọn tí àwọn méjéèjì yóò sí máa seré papọ̀ láti àsìkò nàà lọ bí wí pé aáwọ̀ kò tilẹ̀ wáyé ní àárín wọn.

Ọ̀nà ìpètùsááwọ̀ yíi ní àwọn Yorùbá máa n ló láti yanjú gbogbo aáwọ̀ tí ó yẹ kí o bí ìjà, ogun àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. A máa fi n yanjú aáwọ̀ nínú ẹbí, nínú ìgbéyàwó àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ ní ọ̀nà tí yóò dẹkun ìjà tí àwọn ènìyàn tí ọ̀rọ̀ kan yóò sì máa wà ní ìrẹ̀pọ̀ àti àlàáfíà láì sí ikùnsínú kankan.

Àwọn ọ̀nà tí Yorùbá máa n gbà yanjú aáwọ̀

Ọ̀nà méta pátàkì tí àwọn Yorùbá máa n gbà yanjú aáwọ̀ ni a fẹ̀ yẹ̀wò. ọ̀nà kín-ní; bí a şe n fi ọ̀wẹ yanjú aáwọ̀ ní àwùjọ̀, ọ̀nà kejì; bí a şe n lo àlọ láti yanjú aáwọ̀ ní àwùjọ̀, ọ̀nà kẹ́ta; àwọn ènìyàn ìbílẹ̀ pátàkì tí wọn máa n şìşẹ̀ takuntakun láti yanjú aáwọ̀ ní agbègbè wọn pẹ̀lú ilàna ìbílẹ̀.

Òwẹ gégé bí ọ̀nà yíyanjú aáwọ̀

Òwẹ kì í şe nńkan tí ó şe àjọ̀jì ní àwùjọ̀ Yorùbá, ó wọ̀pọ̀ ní àárín àwùjọ̀ Yorùbá páápáá jùlọ̀ ní àárín àwọn àgbàlagbà. Òwẹ jẹ ọ̀rọ̀ ìjínlẹ̀ àwọn àgbàlagbà tí ó ní ọ̀gbọ̀n púpọ̀ nínú.

Ọ̀lawúyì (2011:9) sàlàyé òwe gégé bí ọ̀rọ̀ ní sókí tó mú ogbón ìjínlẹ̀ tàbí ìmò tàbí àkíyèsí dání tí a pè sọ tàbí lò fún àlàyé lórí ǹh̀kankan. Ọ̀lawúyì gbà pé òwe jẹ ọ̀rọ̀ tí ó ní ìmò kíkún nínú tí a fí ǹ sàlàyé ǹh̀kan tí ó ẹ̀ pàtàkì tí à ǹ sọ lówó.

Sheba (2006:3) sọ wí pé òwe jẹ àkójọpọ̀ ìrírí àti ìrònú ẹ̀dá ènìyàn. Ó jẹ mọ̀ ogbón, ó sì kún fún ọ̀pọ̀ ẹ̀kọ̀ tí á lè mú lò láti kọ̀ ni lẹ̀kọ̀ fún idàgbàsókè ọ̀pọ̀ kárí ayé ni. Ọ̀rọ̀ Sheba sàlàyé pàtàkì òwe gégé bí ọ̀rọ̀ àgbà tí ó kún fún ogbón tí a fí ǹ tán ọ̀rọ̀ tàbí yanjú ọ̀rọ̀ fún idàgbàsókè àwùjọ.

Fún akitiyan yíyanjú aáwò òwe pín sí ọ̀nà m̀árùn-ún; òwe ìkìlò, òwe ibáwí, òwe aláláyé, òwe iwúrí, àti òwe iforítì. Òwe ìkìlò ni a máa fí ǹ sọ fún ènìyàn wí pé kí ó so ewé agbẹ́jẹ̀ m̀wọ̀wọ̀ nígbà tí ènìyàn náà bá ǹ ẹ̀ ẹ̀jẹ̀ tàbí ǹh̀kan tí ò dára. Tí àwọn ènìyàn méjì bá ǹ jà tí á bá rí wí pé ènìyàn kan ló ǹ ẹ̀ ẹ̀jẹ̀ tàbí ló jẹ̀ adárudurúdu sílẹ̀ nínú wọn a máa lo òwe ìkìlò láti sọ fún ènìyàn náà kí ó dẹ̀kun iwà náà láti fí ọ̀pín sí ọ̀rọ̀ tí ó wà nílẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀ tí a bá ǹ rí wí pé aáwò fẹ̀ sẹ̀lẹ̀ ní àwùjọ nípasẹ̀ gbọ̀ èyí, sọ̀ èyí ènìyàn le pa òwe ìkìlò wí pé “ènìyàn tí a ǹ ba nọ̀jà ní a ǹ wo, a k̀ í wo ariwo oja: èyí ni láti kílò fún ènìyàn tí ọ̀rọ̀ kan pé kí ó yé gbọ̀ ọ̀rọ̀ kákiri láti dẹ̀kun aáwò.

Òwe ibáwí ni a máa ǹ lò láti sọ fún ènìyàn pé ǹh̀kan tí ó ẹ̀ kò dára wí pé kí ènìyàn bẹ̀jẹ̀ jáwọ̀ nínú iwà náà. Òwe yíi máa ǹ fún wa ni ànfààní láti yanjú aáwò nípa kí a sọ ǹh̀kan tí ènìyàn ǹ ẹ̀ tí ko bójú mú, kí ènìyàn náà sì dẹ̀kun rí kí ẹ̀dè àiyedè lè máa wáyé mọ̀. Àpẹ̀rẹ̀ tí ìjà bá wà ní àárín ènìyàn méjì tí ọ̀mọ̀dẹ̀ wà di ènìyàn tí ó ǹ rín àgbà fín. A lè sọ wí pé “iṣu ọ̀wọ̀ ẹ̀ni ni ó mú kí ọ̀wọ̀ ẹ̀ni bọ̀ epo” èyí tùmọ̀ sí wí pé iwà tí ko bójú mú tí àgbàlagbà náà wù ni ó sọ di ènìyàn tí ọ̀mọ̀dẹ̀ ǹ rífín. Ǹh̀kan tí wọn ǹ ẹ̀ ní wí pé wọn ǹ parí ìjà náà pẹ̀lú ọ̀ye wí pé kí àgbàlagbà náà máa bínú sí ọ̀mọ̀dẹ̀ náà wí pé òun ni ó fí ọ̀wọ̀ rẹ̀ fa ǹh̀kan tí ó sẹ̀lẹ̀ pẹ̀lú iwà tí ó wu èyí si máa jẹ̀ kí aáwò náà parí.

Òwe aláláyé ni a máa ǹ lò láti sàlàyé fún ènìyàn láti rí idí tí wọn gbọ̀dọ̀ fí parí aáwò. Tí ìjà bá wà ní àárín ènìyàn méjì nítorí wọn kò gbọ̀ ọ̀rọ̀ ara wọn yé tàbí àìni sùúrù fún àrà wọn, àwọn Yorùbá máa ǹ lò òwe aláláyé láti sàlàyé fún àwọn ènìyàn tí ọ̀rọ̀ náà kan wí pé tí wọn bá ní sùúrù dáadàa wọn máa rí ìyanjú sí ọ̀rọ̀ tí ó wà nílẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀ tí ènìyàn méjì bá ǹ ja, a lè pòwe wí pé “tí ojú bá farabálẹ̀ ojú a rí imu” àlàyé tí a fẹ̀ ẹ̀ fún àwọn ènìyàn tí wọn ǹ jà ni wí pé ọ̀rọ̀ tí kò tó ọ̀rọ̀ ní ó ǹ fa ìjà ní àárín wọn, àlàyé yíi ni yóò jẹ̀ kí àwọn ènìyàn yíi farabálẹ̀ wo ǹh̀kan tí ó ǹ selẹ̀ tí wọn yóò sí parí aáwò náà. Òwe àlàyé tí a lò yíi ni ó sí ojú àwọn ènìyàn náà sí bí aáwò náà yóò ẹ̀ parí.

Òwe iforítì ni a máa ǹ lò láti fún ènìyàn ní sùúrù nínú áayan ipètùsááwò kí ènìyàn náà lè jẹ̀ kí aáwò náà parí. Bí aáwò bá wáyé ní àárín àwọn ènìyàn méjì, látara wí pé a fẹ̀ parí aáwò náà a máa ǹ pòwe iforítì fún ènìyàn kan láti fún ènìyàn náà ní sùúrù kí aáwò náà lè wà sí ọ̀pín.

Bí àpẹ̀rẹ̀ tí ọ̀kọ̀ àti ìyàwó bá ǹ ja, àgbàlagbà lè pòwe wí pé. “A k̀ í dára tí tí kí a

Ò PÁÑBÀTA

má kù síbikan”, nńkan tí a n sọ ni wí pé kí ọkọ náà ni sùúrù nínú aáwọ tí ó wà nílẹ nítòrí ibi tí iyàwọ rẹ kù sí nì ó dá ìjà náà sílẹ. Òwe yìí ni yóò jẹ nńkan tí yóò parí aáwọ náà tí ọkọ náà kò ní bínú sí aya rẹ mọ.

Òwe ìwúrí ni àwọn àgbàlagbà máa n lòn nínú áayan yíyanjú aáwọ láti fún èniyan tí ó n sàgbà fún èniyan keji tí ó fẹ kí aáwọ náà parí ní sàdákátà tí èniyan náà yóò sì fẹ kí aáwọ náà yanjú. A máa n lo òwe ìwúrí láti jẹ kí mú èniyan tí ó tí n ni sùúrù tàbí tí ó tí n gbìyànjú pé kí aáwọ náà parí kí èniyan náà bèẹ túnbò fẹ kí aáwọ náà parí láì wo nńkan tí èniyan keji n ẹ. Bí àpẹẹrẹ tí èniyan méjì bá n jà tí èniyan kan n ẹ sùúrù fún ẹnikeji Yorùbá a máa pá òwe ìwúrí bí “bọmọ ò jọ sòkòtò yoo jọ kiji pá” nńkan tí wọn n sọ ni wí pé onísùúrù náà fi jọ àwọn àgbà ilẹ wọn ni èyí máa jẹ kí èniyan náà túbò ní sùúrù tí yóò jẹ kí aáwọ náà parí.

Ní sókí àti láifí ọrọ pọn ọrọ, òwe gégé bí ọnà yíyanjú aáwọ ni síşẹ àmúlò òwe bí ó tí yẹ nígbà tí a bá n yanjú aáwọ. Tí a bá fẹ parí aáwọ ní àárín èniyan, léyìn tí a bá tí pè wọn papọ tí á gbọ ọrọ ẹnu wọn tí a sì fẹ yanjú aáwọ náà, òwe tí ó bá bá ọrọ tí a fẹ yanjú mú ni a ó pa, òwe yìí ni yóò jẹ àte tí a ó gùnlé láti yanjú aáwọ náà. Ọgbọn tí ó wà nínú òwe náà ni a ó fi yanjú aáwọ náà.

Àlọ gégé bí ọnà yíyanjú aáwọ

Àlọ jẹ nńkan tí ó ẹ pàtàkì ni àwùjọ Yorùbá, Àlọ ni itàn tí àwọn àgbàlagbà máa n sọ fún àwọn ọmọ kékere àti gbogbo èniyan nítòrí kí wọn lè kọ ẹkọ nínú rẹ. Itàn yìí máa n ní ẹkọ tí àwọn èniyan lè fàyo nínú rẹ láti fi kọgbọn.

Àlọ jẹ eré idárayá fún àwọn ọmọdé, Àwọn àgbàlagbà tún máa n lo ààlọ láti fi sinmi léyìn işẹ ọjọ nígbà tí wọn bá wà ni ita gbàngba lálẹ. Léyìn tí àwọn ọmọdé bá tí ẹ erémodé lálẹ, àwọn àgbàlagbà náà lè máa tàkùrùsọ níta. Nígbà tí ó ba tí rẹ àwọn ọmọdé náà, àgbàlagbà lè pè wọn papọ láti pa ààlọ fún wọn. Orísi àlọ méjì ni ó wa; àlọ àpamọ àti àlọ àpagbè.

Àlọ àpamọ ni àlọ tí à n pa tí ó ní ìbèrè àti idáhùn nínú. Àlọ àpagbé ni àlọ tí a n pa tí a máa n sọ itàn láti ìbèrè şùgbọn tí a n fi orin parí rẹ. orin yìí ni a máa n gbè nígbà tí èniyan tí ó n pà àlọ bá tí n kọ. Nínú orin yìí ni àwọn ẹkọ tí a fẹ kí ọmọdé kọ nínú àlọ yìí máa n wà ní ọpọ ìgbà. A máa n kọ orin yìí ni àkọtúnkọ fún àwọn ọmọdé kí wọn lé mọ ọ.

Fun akitiyan pípètùsááwọ, àlọ àpagbé ni a máa n lòn láti fi yanjú aáwọ. A máa n sọ itàn tí ó wa nínú àlọ fún àwọn èniyan tí ó n jà. Nńkan tí ó şelẹ sí àwọn èniyan tí ó wà nínú itàn náà ni a máa fi n kọ wọn lógbọn wí pé nńkan náà ni yóò şelẹ sí wọn tí wọn kò bá parí ìkùnsínú tí ó wà ní àárín wọn.

Àlọ tí a bá fẹ fi yanjú aáwọ gbọdọ ní itàn tí ó wà níbamú pèlú aáwọ tí a bá fẹ yanjú rẹ kí ẹkọ inú rẹ lè jẹ nńkan tí yóò mú ọpin bá aáwọ tí a fẹ fi parí. Àwọn àlọ yìí máa n sàbà jẹ àlọ tí a máa fi n túmọ òwe. Òwe yìí ni òsùwọn tí a máa n gùnlé láti yanjú aáwọ náà.

Fún àpẹ̀rẹ̀ “àlọ̀ ni tí àlábahun, àbò ni tí àna rẹ̀”. Òwe yíi jẹ́ tí àlọ̀ ìjápá àti àna rẹ̀. A máa n lò èyí láti fi parí aáwò. Èniyàn tí ó fẹ́ parí aáwò pèlú àlọ̀ yíi a pé àwọn èniyàn méjéjẹ̀ tí aáwò wà ní àárín wọn papọ̀ a wá sọ ìtàn àlọ̀ ìjápá àti àna rẹ̀. ìjápá jẹ́ àna fún àwọn ẹbí yánníbo, ìjápá lọ sí oko àwọn àna rẹ̀ láti jalè, àwọn àna rẹ̀ mu, wọn sí so mọ̀ igi ni ẹnu oko wọn. Nígbà tí àwọn èniyàn ní kojà ní àárò, wọn ní bú ìjápá wí pé olè ni, kò yẹ kí ó ja àna rẹ̀ lóle, wọn sì ní bu lórísírísí. Nígbà tí ó di iròlẹ̀, àwọn èniyàn ní padà bọ̀ láti oko, wọn tún bá ìjápá níbẹ̀, àwọn èniyàn bèrẹ̀ sí ní bú àna rẹ̀ wí pé ikà ní, sé ó fẹ́ pá ní? A lè fi àlọ̀ yíi parí ìjà ní àárín ọkọ̀ àti iyàwó. A ó sọ fún iyàwó wí pé kí ó gbà ẹ̀bẹ̀ kí ó sì padà sí ọ̀dọ̀ ọkọ̀ rẹ̀ nítorí àlọ̀ ni tí àlábahun, àbò ni tí àna rẹ̀. Àwọn èniyàn kò ní rí wí pé ọkọ̀ ni ó jẹ́bi mọ̀ wọn máa sọ wí pé ẹ̀ se ó fẹ́ lọ dálé mosú si ọ̀dọ̀ àwọn ọ̀bí rẹ̀ ni.

Lákótán, àlọ̀ tí ó bá bá aáwò mú ni a máa n lo láti parí aáwò ọ̀gbọ̀n nńkan tí ó seḽẹ̀ nínú àlọ̀ yẹn ni yóò jẹ́ kí àwọn èniyàn náà parí ìjà wọn.

Àwọn èniyàn ibílẹ̀ pàtàkì nínú yíyanjú aáwò

Àwọn iran Yorùbá jẹ́ àwọn èniyàn tí wọn máa n bọ̀wọ̀ fún àwọn asíwájú wọn, wọn máa n fún àwọn àgbàlagbà ní òwò tí ó tọ̀ sí wọn. Àwọn àgbàlagbà yíi náà máa n kópa pàtàkì nínú yíyanjú aáwò ní àwùjọ. Tí ìjà tàbí aáwò bá wà ní àárín àwọn èniyàn ní àwùjọ àwọn àgbàlagbà yíi ní àwọn èniyàn máa n kó ọ̀rọ̀ lọ bá láti lè parí ikùnsínú tí ó wà ní àárín àwọn èniyàn. Àwọn àgbàlagbà yíi pín si ọ̀nà orísírísí tí èniyàn kọ̀ọ̀kan sì ni ọ̀nà tí wọn ní gbà yanjú aáwò àti ibi tí wọn tí ní yanjú aáwò ní àwùjọ. Àwọn àgbàlagbà yíi ni a pé ní èniyàn ibílẹ̀ pàtàkì nínú yíyanjú aáwò nínú isẹ̀ àkànṣe yíi.

Ó ẹ̀ se pàtàkì kí a sọ wí pé àwọn àgbàlagbà yíi léyìn tí wọn bá parí aáwò níbi tí wọn ti lágbara láti parí aáwò, wọn máa n fi tó àwọn èniyàn tí ó yẹ kí ọ̀rọ̀ hàn sí léti nítorí olórí ilú gbọ̀dọ̀ mọ̀ gbogbo nńkan tí ó ní lọ lówọ̀ ní àárín ilú. Àwọn èniyàn pàtàkì ibílẹ̀ tí wọn máa n yanjú aáwò ní àwùjọ Yorùbá tí a fẹ́ ẹ̀ se àlàyé wọn àti ipa tí wọn máa n ko nínú isẹ̀ yíi ní báálé ilé, obínrin, ẹ̀gbẹ̀, awo, báálẹ̀, àti ọ̀ba.

Ipa Báálé Ilé Nínú Yíyanjú Aáwò

Báálé ilé jẹ́ ọ̀ye tí ó wà nínú idílẹ̀. Èniyàn tí ó bà dàgbà jùlọ̀ nínú ilé tàbí idílẹ̀ ni a máa n gba gégé bí báálé ilé. Ọ̀kúnrin ni ó máa n jẹ́ báálé ilé nítorí náà, ọ̀kúnrin tí ó dàgbà jùlọ̀ nínú ẹbí ni o jẹ́ báálé ilé.

Ojúse báálé ilé ni kí mọ̀lẹ̀bí wà ní àlááfíà àti isòkàn. Nítorí náà ó ẹ̀ se pàtàkì fún báálé ilé kí ó yanjú aáwò nígbà tí ikùnsínú bá wà ní àárín àwọn èniyàn nínú idílẹ̀ náà.

Gbogbo aáwò tí ó bá jẹmọ̀ idílẹ̀ ni ó wà ní ọ̀wọ̀ báálé ilé láti yanjú bí aáwò láárín ọkọ̀ àti iyàwó, àwọn ọ̀mọ̀kúnrin ilé àti bèẹ̀ bèẹ̀ lọ. Báálé ilé máa pe gbogbo àwọn tí ọ̀rọ̀ kan papọ̀, á sì yanjú ọ̀rọ̀ náà ní àárín wọn fún irẹ̀pọ̀ àti isòkan nínú ẹbí.

Ò PÁÑBÀTA

Ní àwùjọ Yorùbá, tí báálé ilé bá ti yanjú aáwọ̀ nínú ilé, ó ẹ̀ ẹ̀ pàtàkì fún láti fi tó olóyè àdúgbò àti ọ̀ba ilú létí nítorí àwọn ni iselú, etí wọn ko gbọ̀dọ̀ di sí nńkan tí ó n lọ ní àárín ilú.

Ipa obinrin nínú yíyanjú aáwọ̀

Àwọn obinrin náà jẹ̀ èniyàn pàtàkì tí wọn máa n ẹ̀ akitiyan lóri yíyanjú aáwọ̀ ní àwùjọ Yorùbá. Àwọn obinrin tí wọn máa n yanjú aáwọ̀ ni iyáalé ilé, iyá àti iyálódè fún àwọn obinrin.

Tí aáwọ̀ bá wáyé ni àárín obinrin méjì nínú ilé, àwọn obinrin náà kò ni ẹ̀tọ̀ láti kó ẹ̀jọ̀ lọ̀ bá báálé ilé, wọn máa kó ẹ̀jọ̀ wọn lọ̀ bá iyáalé ilé fún yanjú ni nítorí iyáalé ilé ní olóri fún àwọn obinrin nínú ilé. Iyáalé ilé máa gbọ̀ ọ̀rọ̀ àwọn obinrin méjéjì, á sí lo ogbón àgbà láti yanjú aáwọ̀ náà fún wọn.

Nígbà tí aáwọ̀ bá wà làárín ọ̀mọ̀ iyá méjì: iyẹn ẹ̀gbón àti àbúrò. Iyá wọn tí ó bí àwọn méjéjì lè jẹ̀ èniyàn tí yóò pètùsááwọ̀ náà, iyá wọn yóò pe àwọn méjéjì náà wádìí nńkan tí ó n fa aáwọ̀ yóò sí lo ogbón àgbà rẹ̀ láti rí wí pé ikùnsínú náà dọ̀pin fún ilọ̀sìwájú ifẹ̀ ní àárín ọ̀mọ̀ iyá méjéjì.

Iyálódè jẹ̀ olóyè ní àárín ilú, olóyè olóri àwọn obinrin ní iyálódè. Iyálódè náà ni isẹ̀ pàtàkì nínú yíyanjú aáwọ̀ nínú àwùjọ̀. Tí ijà bá wà ní àárín àwọn obinrin ní àdúgbò kan, iyálódè tí ó jẹ̀ olóyè obinrin àgbà jùlọ̀ nínú ilú ni yóò bá wọn yanjú aáwọ̀ náà àlàáfíà lè jọ̀ba ni àdúgbò àti ilú. Iyálódè yóò fún ọ̀ba tàbí báálé ní àbò.

Ẹ̀gbé

Ẹ̀gbé jẹ̀ àkọ̀jọ̀pọ̀ àwọn èniyàn tí wọn jìjọ̀ ní íbásẹ̀pọ̀ tí wọn sì n jẹ̀ orúkọ kan tí àwọn ọ̀mọ̀ ẹ̀gbé náà fẹ̀nukò sí wí pé kí ó jẹ̀ orúkọ wọn. Àwọn ọ̀mọ̀ ẹ̀gbé yíí máa n ní nńkan tí ó so wọn papọ̀ tí àjọ̀sẹ̀pọ̀ fi n wà ní àárín wọn. Ní ọ̀pọ̀ ìgbà àti nínú isẹ̀ yíí, àwọn ọ̀mọ̀ ẹ̀gbé yíí máa n jẹ̀ àwọn èniyàn tí wọn jọ̀ jẹ̀ ẹ̀gbé nípa ojọ̀ orí.

Ní àwùjọ̀ Yorùbá, àwọn ẹ̀gbé yíí máa n sísẹ̀ takuntakun fún ilọ̀sìwájú àwùjọ̀. Àwọn ni wọn máa n sabà sisẹ̀ ilú tí ó bá nílò agbára. Àwọn ni wọn máa n la ọ̀nà sí àárín ilú, àwọn ni wọn máa n tún ilú se bí kí wọn roko àárín ojà, àafin, ojúbọ̀ àwọn òrìṣà àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ̀. Wọn sì tún máa n sísẹ̀ àbò ilú, wọn máa n dábo bo gbogbo èniyàn àti dúkìá tí ó wà nínú ilú.

Áayan yíyanjú aáwọ̀ jẹ̀ ojúse àwùjọ̀ àti nńkan tí ó n mú ìdàgbàsókè bá àwùjọ̀ nítorí náà àwọn ẹ̀gbé náà ni ipa pàtàkì tí wọn máa n ko nínú yíyanjú aáwọ̀. Tí wọn bá kòfírì aáwọ̀ ní àwùjọ̀, wọn máa n pé àwọn èniyàn tí aáwọ̀ wà ní àárín wọn, wọn sì pètù sí aáwọ̀ náà fún ilọ̀sìwájú ilú, àwọn èniyàn mọ̀ ipa pàtàkì tí àwọn ẹ̀gbé yíí máa n kó nínú ilú nítorí náà wọn máa n bọ̀wọ̀ fún wọn tí wọn sì máa n pọ̀n wọn lé nígbà tí wọn bá ẹ̀ igbìyànjú láti yanjú aáwọ̀.

Pàtàkì jùlọ̀ ni wí pé tí aáwọ̀ bá wà ní àárín àwọn èniyàn tí wọn jẹ̀ ọ̀mọ̀ ẹ̀gbé wọn, àwọn ni wọn máa parí aáwọ̀ náà. Gégé bí ẹ̀gbé, wọn ti ni òfin tí ó de àjọ̀sẹ̀pọ̀

tí ó wà ní àárín wọn, tí èniyàn kan bá sẹ sí òfin náà, ijìyà tí a tí là sílẹ̀ fún irúfẹ̀ ẹ̀sẹ̀ náà nínú òfin ni wọn yóò fi jẹ̀ èniyàn bẹ̀ẹ̀ láti máa jẹ̀ kí èniyàn miiran ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ àti láti parí ikùnsínú tí iwà bẹ̀ẹ̀ ti le dá sílẹ̀.

Ipa awo nínú yíyanjú aáwò

Àwọn awo ni ipa pàtàkì tí wọn máa nì ko nínú yíyanjú aáwò ní àwùjọ. Wọn máa nì yanjú aáwò ní àárín àwọn ọ̀mọ ẹ̀gbẹ̀ wọn, wọn sì máa nì yanjú aáwò ní àárín ilú.

Tí aáwò bá wáyé ní àárín àwọn ọ̀mọ ẹ̀gbẹ̀ awo, àwọn awo wọn a péjú síbì ipàde wọn tí wọn yóò ẹ̀ akitiyan láti parí aáwò tí ó wà ní àárín àwọn ọ̀mọ ẹ̀gbẹ̀ wọn. Wọn a pètùsááwò náà nípa lílo àwọn èdè àti òfin awo tí wọn jọ nígbàgbọ̀ le lórí. Akitiyan tí àpapọ̀ awo bá ẹ̀ ni yóò mú ipari bá aáwò tí ó wà ní àárín àwọn awo méjéjì.

Àwọn awo máa nì yanjú aáwò tí ó bá lé fún àwọn àgbàgbà ilú láti yanjú. Aáwò yí máa nì jẹ̀ aáwò tí ó lè ko iparun bá ilé, ilú àti àwùjọ tí wọn kò bá wá ọ̀nà láti yanjú rẹ̀. Àwọn awo máa nì yanjú rẹ̀ nípa lílo àwọn nḡkan tí ó ni isese nínú tí yóò sì mú kí àwọn èniyàn tí ó nì jà bẹ̀rù tí wọn yóò sì mú ọ̀pin bá aáwò náà. Àwọn awo máa nì fi ẹ̀pè lé aáwò náà tàbí kí wọn ẹ̀ ibúra fún àwọn èniyàn náà, ẹ̀pè àti ibúra yí jẹ̀ nḡkan tí ó ní agbára nínú tí àwọn èniyàn náà kò bá parí rẹ̀, ti wọn bá dejà rẹ̀, ó lè mú ipálára bá èniyàn náà. Nítorí náà tí wọn bá ti ẹ̀yí, àwọn èniyàn náà yóò yanjú aáwò nípa kí wọn yonú sí ara wọn.

Ipa baálẹ̀ nínú yíyanjú aáwò

Bí baálẹ̀ ẹ̀ jẹ̀ ọ̀gúnna gbòngbò ni agbo ilé náà ni baálẹ̀ náà jẹ̀ ni ileto kòòkan. Ipò pàtàkì ni ipò baálẹ̀ láarin àwùjọ. Èyí ni Yorùbá fi máa nì kò wọn pé baálẹ̀ ọ̀kọ ilú. Gbogbo ohun tí ó bá nì lẹ̀ ni agbo ilé kòòkan ni baálẹ̀ máa fi tó baálẹ̀ létí tí baálẹ̀ yóò máa fi ọ̀rọ̀ tí nì lẹ̀ ni àdúgbò àti iletò tó ọ̀ba ilú létí (Akano 2019:16)

Adeola (2010:152) ṣàlàyé pé bí ija bá wá láarin èniyàn agbo-ilé méjì tí ó sòro fún àwọn baálẹ̀ agbo-ilé méjéjì láti parí baálẹ̀ àdúgbò ni yóò parí rẹ̀. Èyí jẹ̀ kí a mọ̀ wí pé ilàna yíyanjú aáwò lówùjọ Yorùbá kì í ẹ̀ gbàátú-ẹ̀yọ̀ rára.

Ipa pàtàkì tí baálẹ̀ nì kò nínú yíyanjú aáwò ni wí pé wọn máa nì parí aáwò tí ó bá wá ní iletò wọn. Tí aáwò bá wáyé ní àárín ilé kan tí baálẹ̀ ilé náà kò rí parí, baálẹ̀ ni yóò parí aáwò náà nítorí iletò rẹ̀ ni aáwò náà ti wáyé. Tí aáwò bá wá ní àárín ilé méjì ni iletò kan, baálẹ̀ iletò náà ni yóò yanjú aáwò náà fún wọn. Ibi tí baálẹ̀ bá parí ọ̀rọ̀ náà sì ni àwọn èniyàn náà yóò fẹ̀nukò lé lórí.

Ipa ọ̀ba nínú yíyanjú aáwò

Ọ̀ba ni èniyàn àkọ̀kọ̀ nínú ilú, ọ̀ba ni olórí fún gbogbo èniyàn tí ó wá ní ilú, gbogbo àdúgbò àti iletò tí ó wá ní abẹ̀ ilú náà. Ọ̀ba ni ó nì ẹ̀ adarí ilú àti gbogbo nḡkan inú

Ọ PÁÑBÀTA

rẹ. Aláṣẹ ni ọba jẹ, gbogbo nńkan tí ọba bá sọ ní ó ti di àṣẹ tí gbogbo èniyàn gbòdò tẹlẹ. Ní ilẹ̀ Yorùbá, a gbàgbọ̀ wí pé ọba ni ó wà ní àárín àwọn èniyàn àti Ọlórún wọn nítorí a máa n sọ wí pé èkejì òrìṣà ni àwọn ọba.

Nítorí ọba jẹ aláṣẹ àti èkejì òrìṣà, àwọn èniyàn máa n bọ̀wọ̀ púpọ̀ fún ọba, gbogbo nńkan tí ọba bá sọ ni wọn máa n tẹlẹ, tí wọn sì máa n lódi sí nńkan tí ọba bá ti lódi sí. Ọba máa n ṣe nńkan tí ó tọ̀ fún èniyàn kòòkan ní àárín ilú, tí èniyàn bá ṣe dáadáa ọba á wúre fún èniyàn bẹ̀ẹ̀ tí inú rẹ̀ bá dùn ó lè dá èniyàn náà lólá. Bákan náà, tí èniyàn bá hùwà tí ó kú diẹ̀ káàtọ̀, ọba a máa dá sèrìyà fún èniyàn, a fi iyà tí ó tọ̀ àti yẹ̀ jẹ̀ èniyàn bẹ̀ẹ̀.

Ọba ni ipa pàtàkì tí wọn máa n kò nínú yíyanjú aáwọ̀ fún itèsíwájú ilú nítorí nńkan tí ó jẹ ọba lógún níyẹn. Tí aáwọ̀ bá wà ní àárín ilú, ọba máa mọ̀ òpin bá aáwọ̀ nípa píparí rẹ̀. Tí aáwọ̀ bá lè fún báálẹ̀ àti báálẹ̀ láti parí ni ọ̀dọ̀ wọn, ọba ilú ni wọn máa n kẹ́jọ̀ ló sí ọ̀dọ̀ rẹ̀ tí yóò parí rẹ̀. Ọba ni ó máa n parí aáwọ̀ ní àárín ilètò kan sí òmiràn. Gbogbo aáwọ̀ tí ó wà ní àárín ilú, ilé-ọba ni òpin wọn, ibẹ̀ ni wọn ti parí gbogbo rẹ̀ tí àṣẹ ọba lórí aáwọ̀ náà yóò si di mímù ṣe.

Adéṣalá (2010:153) fídí ipo ọba nínú yíyanjú aáwọ̀ nígbà ti o sàlàyé wí pé eḣọ̀ tí àwọn báálẹ̀ àti báálẹ̀ kò bá rí dá ọba ilú ní yóò yanjú rẹ̀. Ọba ilú ni ó ní ètọ̀ láti fi iyà ikú jẹ̀ ení tí ó bá jẹ̀bi èsùn ipàniyàn. Ọ̀n ni ó ni àṣẹ̀ láti lè èniyàn kúrò láàrín ilú.

Nípa yíyanjú aáwọ̀ ní àwùjọ̀, ọba máa n fi iyà jẹ̀ àwọn èniyàn tí wọn bá hùwà tí ó kú diẹ̀ káàtọ̀ bí o ti yẹ̀ láti jẹ̀ kí ọ̀rọ̀ náà tán. Tí ọba bá yanjú aáwọ̀, àwọn èniyàn tí ọ̀rọ̀ kan gbòdò gbọ̀ ọ̀rọ̀ sí ọba lẹ̀nu kí wọn parí ìjà náà. Èniyàn tí ó bá fojú di ọba tí kò gbòrọ̀ sí ọba lẹ̀nu èniyàn bẹ̀ẹ̀ a jẹ̀ ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ iyà láti ọwọ̀ ọba.

Ìkádíí

Gégé bí aáwọ̀ ṣe jẹ̀ kòsèé máàni ní àwùjọ̀ àwọn èniyàn, Iṣẹ̀ àkànṣe yíi ṣe òrínkíníwín àlàyé lórí àwọn ọ̀rọ̀ tó r'òmọ̀ aáwọ̀ ní àwùjọ̀ Yorùbá. Iṣẹ̀ àkànṣe yíi sàlàyé àwọn ọ̀nà gbòdòogì tí àwọn Yorùbá n gbà yanjú aáwọ̀ ní àwùjọ̀; òwe gégé bí ọ̀nà pípètùsááwọ̀, àlọ̀ gégé bí ọ̀nà pípètùsááwọ̀ àti ipa tí àwọn èniyàn ibílẹ̀ pàtàkì bí ọba, báálẹ̀, báálẹ̀ ilé n kó nínú akítíyan yíyanjú aáwọ̀. Iṣẹ̀ yíi fẹ̀nukò wí pé bí aáwọ̀ ṣe jẹ̀ èkàn tí ó pon dandan kí ó wáyé ní àwùjọ̀ èniyàn, àwọn ọ̀nà tí a n gbà yanjú aáwọ̀ ní àwùjọ̀ tí a mẹnubà nínú iṣẹ̀ yíi dára fún áayan pípètùsááwọ̀ ní àárín àwọn èniyàn fún ilòsíwájú àti irẹ̀pọ̀ ní àwùjọ̀.

ÀKÓJỌ ORÚKỌ ÌWÉ

Adeola, J.O (2010). "Ipa tí Àwọn Báálẹ̀ Báálẹ̀ àti ọba n kó nínú yíyanjú aáwọ̀ l'awùjọ̀ Yorùbá" nínú ÈGIN: *Jónà Iṣẹ̀ Akadà ní Èdè Yorùbá*. Adeyemi College of Education Ondo

Àgbéyèwò Àwọn Ọ̀nà tí Yorùbá nì gbà Yanjú Aáwò ní Àwùjọ—Qudus O. Lawal

Adesuyan, R.A (2010). "Àgbéyèwò Ọ̀wè Ìpètùsááwò Láwùjọ Yorùbá. Ègin": *Jónà Iṣé Akadá ní èdè Yorùbá*. Adeyemi College of Education, Ondo.

Akano, N. (a.y) (2011) *Alternative Dispute Resolution I*, National Open University of Nigeria: ADR 517

Akano, A.O (2019). Àgbéyèwò ọ̀wè tí a fi nì yanjú aáwò nínú àwọn àsàyan iwé ìtàn àròso Ajẹmósèlù, Iṣé àsekágba fún gbígba oyè B.Ee ni Ifafiti Ìpínlẹ̀ Èkó (LASU)

Folarin, S.F (2013). "Types and Causes of Conflicts" in Soremekun (a.y) (ed) *Readings in Peace and Conflict Studies*, Ota: Covenant University Press.

Olaoba, O.B (2002). *An Introduction to African Legal Culture*, Ibadan: Hope Publisher

Olaoba, O.B (2005). "Ancestral focus and the process of conflict resolution in traditional African societies" I.O Albert (ed) *Perspective on peace and conflict in Africa. Essays in honour of General Abdulsalami Abubakar*, Ibadan: Peace and Conflict studies Program.

Olaoba, O.B (2009) "Perspective on non-violence and peace in Traditional African Religion", *Orita Journal of Religious Studies* 39(2).

Olofinsao, O.M (2015) "Àṣà ibúra nínú àmójútó àti iyanjú aáwò láàrin àwọn Yorùbá" nínú *LÁÀNGBÀSÀ: Jónà Iṣé Akadá ní Èdè Yorùbá*. University of Lagos. Nomba 19.